

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ЮНОСТІ

У статті розглядаються особливості становлення "Я-концепції" в період ранньої юності та методики її дослідження. Розглянуто основні новоутворення раннього юнацького віку. Проаналізовано деякі відмінності в "Я-концепції" хлопців та дівчат вказаного вікового періоду.

Ключові слова: *рання юність, "Я-концепція", професійне самовизначення, особистісне самовизначення, провідна діяльність.*

Постановка проблеми. Внутрішній світ особистості та її самосвідомість завжди привертала увагу вчених. Свідомість і самосвідомість – одна з центральних проблем філософії, психології і соціології. Її значення обумовлене тим, що вчення про свідомість і самосвідомість складає методологічну основу вирішення не тільки багатьох важливих теоретичних питань, але й практичних завдань у зв'язку з формуванням життєвої позиції людини. Самосвідомість і самопізнання – виняткове надбання людини, яка в своїй самосвідомості усвідомлює себе як суб'єкта спілкування і дії. Підсумковим продуктом процесу самопізнання є динамічна система уявлень людини про саму себе. В поєднанні з емоційно-забарвленою самооцінкою та поведінковою реакцією така система визначена як "Я-концепція" [4].

"Я-концепція" складається у людини в процесі соціальної взаємодії як неминучий і завжди унікальний продукт її психічного розвитку, як відносно стійке і в той же час схильне до внутрішніх коливань і змін психічне надбання. Вона накладає неабиякий відбиток на всі життєві прояви людини – з самого дитинства до глибокої старості. Первинна залежність "Я-концепції" від зовнішніх впливів беззаперечна, але надалі вона відіграє самостійну роль у житті кожної людини [5].

Мета статті: показати особливості становлення "Я-концепції" в період ранньої юності та визначити показники, за якими оцінюється зміст структурних складових "Я-концепції".

Результати теоретичного дослідження. Проблема "Я-концепції" приваблює дослідників і розглядається представниками різних психологічних напрямків як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. Серед вчених, які досліджували розглядуваний феномен слід згадати Б.Г. Ананьєва, Р. Бернса, Л.С. Виготського, У. Джеймса, Е. Еріксона, І.С. Кона, Ч. Кулі, Дж. Г. Міда, А.М. Прихожан, Х. Ремшмідта, Т. Шибутані.

Періодом виникнення свідомого "Я", як би поступово не формувалися окремі його компоненти, вважається підлітковий і ранній юнацький вік. Практично всі психологи вказують на ранню юність як на критичний період формування самосвідомості і розглядають розвиток самосвідомості як центральний психічний процес перехідного віку від дитинства до дорослості. Зростання самосвідомості й інтересу до власного "Я" у юнаків та юнок веде до змін у характері становлення і структурі "Я-концепції". У ранньому юнацькому віці в рамках становлення нового рівня самосвідомості відбувається формування стійкого уявлення про себе. За змістом розрізняється позитивна і негативна "Я-концепція". Віковий період – рання юність (15-17 років) – це період, коли людина може пройти шлях від невпевненого, непослідовного підлітка до дійсного подорослішання.

У ранній юності продовжується становлення людини як особистості, яка пройшла певний складний шлях онтогенетичної ідентифікації, уподібнення іншим людям, набула соціально вагомих якостей особистості, здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, до самої себе і до природи тощо. В юності людина прагне до самовизначення як особистість і як людина, включена в суспільне виробництво, у трудову діяльність. В цей відносно короткий період необхідно створити життєвий план – вирішити питання ким бути (професійне самовизначення) і яким бути (особистісне або моральне самовизначення).

Важливим психологічним утворенням юнацького віку є самоусвідомлення і стійкість образу "Я". Цінним психологічним набуттям ранньої юності є відкриття власного внутрішнього світу, що, з іншого боку, відкриває багато тривожних і драматичних переживань. Становлення особистості також включає в себе формування відносно стійкого образу "Я", тобто цілісного уявлення про самого себе. Образ "Я" – складне психологічне явище, яке не є простим усвідомленням своїх якостей чи сукупності самоощінок.

Теорія соціального навчання наголошує на набутті власної системи цінностей за допомогою процесів ідентифікації, інтерналізації та підкріплення. Під підкріпленням ми розуміємо різні засоби суспільного впливу, що поряд із впливом батьків сприяють засвоєнню визначених цінностей.

Згідно Е. Еріксону, важливе завдання, що постає перед людиною в юності – це встановлення власної ідентичності в близьких відносинах з іншими людьми і трудовій діяльності. Формування ідентичності – безперервний процес. Дорослі мають структурувати і перебудувати свою особисту, професійну і сімейну ідентичність по мірі того, як змінюється їх внутрішній і зовнішній світ. Хоча багато граней дорослої ідентичності можуть сформуватися вже до початку дорослого життя, іншим її граням ще тільки передбачається сформуватись [3].

Як було встановлено А. Бандурою та іншими дослідниками проблем соціальної психології, процес засвоєння моральних цінностей і правил суспільної поведінки проходить через стадії ідентифікації та моделювання [6].

За Е. Хоффманом, побудова і переоцінка системи цінностей – основний процес морального розвитку в юнацькому віці. Одним з найважливіших етапів морального розвитку є ознайомлення дитини з моральними підвалинами суспільства, вироблення в неї поважного ставлення до сформованої системи духовних цінностей і правил соціального гуртожитку, які потім повинні бути інтерналізовані [2;6].

Вибір професії буває іноді дуже важким. Е. Гінзберг підкреслює, що це довготривалий процес, який включає в себе багато зовнішньо незначних рішень, кожне з яких впливає на наступні та обмежує подальший вибір. Е. Гінзберг поділяє процес професійного вибору на три стадії: стадію фантазії (до 11 років), гіпотетичну (11-17 років) і реалістичну стадії (старше 17 років). Існує багато факторів, які впливають на вибір професії: думка батьків, однолітків, шкільного персоналу, інтелект, індивідуальні здібності, інтерес, вакансії, матеріальна винагорода і моральне задоволення, суспільно-економічний статус, фактор престижу, національні традиції тощо [8].

Усвідомлення часової перспективи і побудова життєвих планів вимагають впевненості у собі, своїх силах і можливостях. Особливості, характерні для самооцінки старшокласників, – вона відносно стійка, завищена, порівняно безконфліктна, адекватна. Діти саме в цей час відрізняються оптимістичним поглядом на себе, свої можливості і не надто тривожні. Все це, безумовно, пов'язане з формуванням "Я-концепції" і необхідністю самовизначення.

Важливо, що самовизначення впливає на зміну навчальної мотивації. Провідна діяльність у ранній юності – навчально-професійна, старшокласники починають розглядати навчання як необхідну базу майбутньої професійної діяльності. Їх цікавлять, головним чином, ті предмети, які їм будуть необхідні в подальшому, їх знову починає хвилювати успішність. Реалізація основних потреб цього віку призводить до відносної стабілізації особистості, формування "Я-концепції", світогляду. Центральним новоутворенням стає самовизначення – професійне та особистісне. Саме в період юності з'являється свідоме ставлення до навчання (А.В. Петровський). Все це дає можливість у цей віковий період здійснювати пошук сенсу життя.

Таким чином, основними новоутвореннями даного вікового періоду виступають: професійне і особистісне самовизначення, потреба юнаків зайняти внутрішню позицію дорослої людини, визначити себе у світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості разом із усвідомленням себе, як члена суспільства, свого місця і призначення в житті та формування потреби в трудовій діяльності.

Виявлено, що основними детермінантами формування "Я-концепції" особистості є:

1. Поведінка батьків (стиль сімейного виховання).
2. Роль значущих інших.
3. Взаємозв'язок самооцінки з соціально-психологічним статусом дитини.
4. Зв'язок самооцінки з педагогічною оцінкою.

Методики та процедура дослідження. Враховуючи важливе значення мотивації до участі в дослідженні для отримання достовірних результатів, ми зацікавили хлопців і дівчат тим, що:

- а) участь в дослідженні є анонімною (в цьому випадку вказувалися тільки ініціали випробовуваного);
- б) після обробки даних результати були повідомлені кожному учаснику дослідження (кожному ми роздавали листочки з його результатами і проводили групову консультацію з їх інтерпретації).

Всі методики проводилися в один день, що дозволило виключити вплив тимчасових ситуаційних чинників. Ці організаційні заходи, на наш погляд, дозволили підвищити достовірність отриманих результатів.

У нашому дослідженні ми застосовували наступні методики:

1. Методика "Особистісний диференціал" (ОД).
2. Методика "Полярні профілі" (ПП).
3. Методика Т. Лірі.

Визначимо ті показники, за якими ми оцінювали зміст структурних складових "Я-концепції".

Когнітивна складова "Я-концепції" (образ Я). В результаті застосування методики ОД ми отримали самоопис вираженості в образі "Я" 21 особистісної якості, які відповідають трьом факторам: оцінка, сила і активність.

Методика ПП дозволяє більш повно вивчити змістовні характеристики образу "Я" шляхом самооцінок вираженості 16 особистісних якостей.

Методика Т. Лірі дозволяє провести більш поглиблену діагностику тих характеристик образу "Я", які виявляються у міжособистісних стосунках. Оцінка уявлення про себе проводиться за вісьмома шкалами, які відповідають восьми типам ставлення до оточуючих: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підпорядковуваний, залежний, доброзичливий, альтруїстичний.

Оцінна складова "Я-концепції" (самооцінка). За методикою ОД ми виявили рівень самоповаги.

Поведінкова складова "Я-концепції". Не маючи можливості провести спостереження, дослідження поведінкової складової "Я-концепції" ми здійснювали шляхом вивчення установок особистості, які знайшли віддзеркалення у показниках за шкалами "Домінування-підпорядкування" та "Доброзичливість-агресивність" (методика Т. Лірі). Крім того, деякі характеристики "Я-концепції" за методикою ПП можна розглядати як оцінку своєї поведінки.

Аналіз результатів дослідження. За результатами дослідження оцінили зміст особливостей становлення "Я-концепції" у хлопців і дівчат. Для хлопців характерно усвідомлення себе як впевненої в

собі людини, енергійної, діяльної, такої, яка володіє певними діловими якостями: сміливістю, схильністю до ризику, заповзятливістю, стриманістю, розсудливістю, дипломатичністю, обачністю. Також високих оцінок у них отримали емоційно-вольові якості особистості – самоконтроль і самодисципліна, емоційна стійкість.

Відмінності між хлопцями і дівчатами в змістових характеристиках "Я-концепції" виявляються в ступені значущості групи позитивних, соціально бажаних особистісних властивостей: хлопці надають великого значення усвідомленню себе як носіїв таких позитивних характеристик, як справедливість, чуйність, доброта.

При порівняльному аналізі даних, отриманих при вивченні відмінностей у змісті характеристики "Я-концепції" хлопців і дівчат і даних значущості певних характеристик "Я-концепції", ми виявили наступну закономірність: дівчата схильні оцінювати себе менш інтелектуально розвиненими (методика ПП) і серед них менш таких, які прагнуть до домінування (методика Т. Лірі).

Хлопці менш, ніж дівчата, схильні усвідомлювати себе носіями таких позитивних характеристик, як дружелюбність, сумлінність, чуйність (методика ОД), але в міжособистісних взаєминах хлопці оцінили себе менш активними і товариськими, ніж дівчата (методика Т. Лірі).

Висновки. Таким чином, "Я-концепція" є сукупністю уявлень людини про саму себе і включає переконання, оцінки і тенденції поведінки. В силу цього її можна розглядати як властивий кожній людині набір установок, спрямований на саму себе. "Я-концепція" утворює важливий компонент самосвідомості людини, вона бере участь у процесах саморегуляції і самоорганізації особистості, оскільки визначає інтерпретацію досвіду і служить джерелом очікувань людини.

В період ранньої юності в межах нового рівня самосвідомості відбувається становлення стійкого уявлення про себе. В 15-17 років виникає особливе особистісне новоутворення, яке в психологічній літературі визначається терміном "самовизначення". Емпіричне дослідження виявило відмінності "Я-концепції" у хлопців та дівчат раннього юнацького віку.

Отримані результати нашого дослідження можуть бути використані в роботі практичного психолога при наданні психолого-педагогічної допомоги особистостям даної вікової категорії.

Використані джерела

1. Бернс Р. Развитие "Я-концепции" и воспитание: [пер. с англ.] / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: [навч. посіб.] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська та ін. – К.: Каравелла, 2006. – 344 с.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ. А. Д. Андреева]; общ.ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
4. Кон И. С. Психология ранней юности: [кн. для учителя] / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 256с.
5. Прихожан А. М. К аналізу генезиса самосознання в підлітковому і ранньому юнацькому віці / А. М. Прихожан // Воспитание, обучение и психическое развитие. – М., 1984. – С. 76-88.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
7. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремшмидт; [пер. с нем]. – М.: Мир, 1994. – 320 с.
8. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко ; 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Дону: Феникс, 2003. – 544 с.
9. Шибутани Т. Я концепция как персонификация / Т. Шибутани // Социальная психология; [пер. с англ. В. Б. Ольшанского]. – Ростов на/Д, 1988. – С. 193-212.

Ros L. M.

FORMATION PECULIARITIES OF I-CONCEPT IN ADOLESCENCE

Adolescence is the period of development between 15 and 17 years. The main new growth of this age is professional and personal self-determination, necessity to find inner position of an adult, to define yourself in the world, that is to understand yourself and your opportunities together with your self-realization as a member of the society, your own place and mission in life and necessity to work. "I-concept" is a dynamic system of realized and unrealized ideas about your own "I" in combination with emotionally coloured estimation and behavior, which factor is the idea of yourself and estimation. According to the content, we define positive and negative "I-concept".

Scientific research of formation peculiarities of "I-concept" in the period of adolescence has the following results. Boys realize themselves as independent, energetic, active, with business qualities (courage, risk, persistence, restraint, prudence, diplomacy, discretion) people.

The differences between boys and girls in the meaningful characteristics of "I-concept" are revealed in the degree of meaningful positive, socio-personal qualities: boys are more significant than girls, they realize themselves as a carrier of such positive characteristics as justice, sensitiveness and kindness. Girls tend to evaluate themselves as less intellectually developed (theory of Polar profiles), they strive to domination less (T. Leary's theory) than boys. Boys evaluate themselves less active and friendly than girls (Personal differential theory).

Key words: adolescence, "I-concept", professional self-determination, personal self-determination, leading activity.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2015